

Абышева Гаукартас Танибергеновнаның 6D081100-Өсімдік қорғау және карантин мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған «Солтүстік Қазақстан жағдайында егістік арышты (*Camelina sativa*) аурулар мен зиянкестерден агротехникалық және биологиялық қорғау шараларын негіздеу» атты докторлық диссертациясына

ІІКІР

Диссертацилық жұмыс Солтүстік Қазақстанның орманды далалы аймағы жағдайында жаздық арыштың егістігінде аурулар мен зиянкестердің таралуын, зияндылығын анықтауға, зиянды ағзаларға қарсы агротехникалық, химиялық және биологиялық шараларды зерттеуге, биологиялық және агротехникалық негіздеуге арналған.

Қазіргі таңда ҚР Үкіметі тарапынан ішкі нарықтың қажеттілігін қанағаттандыратындай өсімдік майы өндірісі үшін жеткілікті шикізат өндіру мақсатында майлы дақылдардың егістік көлемдерін арттыру шаралары жүзеге асырылуда. Осы мәселелерді шешу үшін ҚР үкіметімен Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешенінің даму мемлекеттік бағдарламасы іске асырылды. Бағдарламаның негізгі тапсырмалар ішіне майлы дақылдардың егістік көлемін және өндірісін арттыру жоспарланған.

Әлемде температураның жоғарылуы мен жаз мезгілдерінің құрғақшылықты, ыстық болуына икемделудегі климаттың өзгеріп келуі майлы дақылдар мен олардың сорттарының түр құрамын көбейтуді талап етеді. Қатаң табиғатты климат жағдайында тұрақты өнім беретін дақылдар тізімі шектеулі. Осыған байланысты айтарлықтай құрғақшылыққа төзімді, жылу сүйгіш майлы дақылдар түрлерін тандап, өсіру аумағын кеңейту қажеттілігі туындауда.

Егістік арыш қырыққабат тұқымдасына жататын, бір жылдық, жіңішке бұтақты, биіктігі 50-60 см болатын шөптесін өсімдік. 40-60% дейін кебетін майы бар, негізінен техникалық мақсатқа – сыр мен лак, сабын қайнату өнеркәсібінде пайдаланылады. Дақылдың күнжарасы – құнарландырылған мал азығы ретінде пайдаланылады.

Жаздық арыш дақылы –өндіріске енген жас дақыл болғанымен де халық шаруашылығында ежелден таныс дақыл болып саналады. Сонымен қатар жаздық арыш ылғалдың жеткіліксіздігіне, температураның жоғарылығына төзімді, топырақ талғамайды, зиянды ағзаларға төзімді, басқа майлы дақылдарға қарағанда арыш егістігіне химиялық қорғау шаралары аз жүргізілетіндіктен шаруашылыққа қаражат үнемдеу жағынан тиімді.

Дегенмен ауа-райы жағдайының тұрақсыздығына байланысты (қуаңшылық, жауын шашын түсімінің мол болуы) барлық майлы дақылдарға залалын тигізетін аурулардың түрлері жаздық арыш егістігін де жаппай басады.

Қазіргі уақытта майлы дақылдарды зиянды ағзалардан қорғауда тез

әсер ететін және ең тиімді тәсіл химиялық препараттарды қолдану, тұқымды инсектицид, фунгицидпен өңдеу, өсімдіктің өсу даму кезеңінде бүрку жұмыстарын жүргізу.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының аумағында қолдануға рұқсат етілген пестицидтер тізімінің ішінде жаздық арыштың ауруларына қарсы қолданылатын бір де бір пестицид жоқ.

Солтүстік Қазақстанның климаттық жағдайында жаздық арыштың өсіру технологиясы бойынша нақты ұсыныстар жоқ. Осыған байланысты өсімдігіне зиянын келтіретін аурулар мен зиянкестерінің түрлерін анықтау, оларға қарсы тиімді қорғау химиялық, биологиялық препараттарды іздеу және оның тиімділігін анықтау болды. Сондақтан осы аймақтағы Ақмола облысының қара топырақ жағдайы үшін осы дақылдың өсіру технологиясын дайындаудың қажеттілігі туындауда.

Г.Т. Абышева зерттеулерін танаптық және зертханалық тәжірибелер арқылы жүргізді. Танаптық тәжірибе 2018-2020 жылдары Ақмола облысы, Сандықтау ауданы, «Каменка и Д ЖШС-нің қара топырағында жүргізіліп, зертханалық тәжірибелер мен қажет талдаулар С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің өсімдік қорғау және карантин кафедрасында жүргізілді. Танаптық және зертханалық тәжірибелерді өткізуге, үлгілерді талдауды және барлық есептеулерді, талдаулар мен байқауларға өзі тікелей қатысып, жүзеге асырды.

Ізденуші зерттеулердің негізінде төмендегідей эксперименттік деректер алды:

- Ақмола облысының кәдімгі қара топырағы жағдайында арыштың өсуінің негізгі фенологиялық кезеңдерінің түсуі зерттеліп анықталған.

- Құрғақшылықты ауа райы жағдайында арыштың вегетациялық кезеңінің ұзақтылығы және вегетациялық кезеңге себу мерзімінің әсері белгіленген.

- Дақылдың негізгі аурулары мен зиянкестерінің түрлік құрамы, олардың дамуы мен таралуы анықталды.

- Арыштың өсу-даму кезеңінде әр түрлі биологиялық және химиялық препараттарды қолдану арқылы патогендер мен зиянкестердің зияндылығын азайту мүмкіндігін зерттелді.

- Жаздық арыштың өнімділік құрылым элементтерінің қалыптасу ерекшеліктерін анықтаумен негізделген.

- Дәннің жоғары өнімділігі мен ондағы май мөлшерінің қарқынды жинақталу үрдісі белгіленіп анықталды.

- Арышты өсіру технологиясының экономикалық тиімділігі есептелінді.

- Зерттеу нәтижелеріне нақты қорытындылар жасап, өндіріске ұсыныстар берілді.

Диссертация 6D081100-Өсімдік қорғау және карантин мамандығы бойынша Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған және қойылатын талаптарға сай орындалған.

Г.Т. Абышева диссертацияның тақырыбы бойынша отандық және

шетел туындыгерлерін 150 астам ғылыми, оқу-әдістемелік әдебиеттеріне шолу жасады, теориялық және ісханалық сұрақтарға түсініктеме бергенде, сәйкесетін қорытындыларды жасағанда әдебиеттерді әдісін біліп пайдаланды.

Жүргізілген ғылыми зерттеулердің негізгі қағидаларының нәтижелері мен қорытындылары Республикалық әртүрлі баспаларда жарияланған, Қазақстан Республикасында өткізілген халықаралық конференцияларда баяндалды және мақұлданды. Ізденуші 7 ғылыми мақала, оның ішінде 3-уі Қазақстан Республикасының білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті ұсынған баспаларда және Scopus (процентиль – 43) базасына кіретін «Journal of Biological Sciences» журналында 1 мақала жарияланған.

Гаукартас Танибергеновна Абышева – өз ісін жетік білетін, тәжірибелі ғалым, оқытушы және маман. Факультетте қазақ тілінде «Агрономия» және «Өсімдік қорғау және карантин» мамандықтары бойынша мемлекеттік және орыс тілдерінде сабақтарды жүргізіп келеді. Ғылыми-зерттеу жұмысымен бірге ол педагогикалық жұмысын да жүргізді. «Агрономия» және «Өсімдік қорғау және карантин» мамандықтарында студенттерге беретін сабақтарды жоғары әдістемелік деңгейде жүргізеді. Тәрбие ісі жұмыстары жөніндегі агрономия факультетінің студенттерінің кураторы.

Гаукартас Танибергеновна Абышева - жауапкершілігі мол, студенттер мен әріптестерінің арасында жоғары беделге ие азамат.

Жалпы Г.Т. Абышеваның «Солтүстік Қазақстан жағдайында егістік арышты (*Camelina sativa*) аурулар мен зиянкестерден агротехникалық және биологиялық қорғау шараларын негіздеу» атты тақырыбына жазған диссертациялық жұмысы Қазақстан Республикасының білім және ғылым Министрлігінің білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің докторлық диссертацияға қойылатын талаптарына сай және 6D081100-Өсімдік қорғау және карантин мамандығы бойынша қорғауға ұсынуға болады деп есептеймін.

**Ғылыми жетекшісі, а.-ш.ғ.
докторы, профессор**

Қ.М. Мұсынов

Қ.М. Мұсыновтың қойған қолын куәландырамын:

Ғылыми хатшы

Г.М. Дерипсалдина

